

Mayer József

A korai iskolaelhagyás és társadalmi következményei

BEVEZETÉS

Közismert, hogy az Európai Unió az „uniós versenyképesség” egyik legfontosabb eszközének az oktatást tartja. Nem véletlen, hogy több mint egy évtizeddel ezelőtt már a lisszaboni egyezmények felhívták a tagállamok figyelmét arra, hogy minden rendelkezésre álló eszköz felhasználásával egyrészt igyekezzenek növelni azoknak a számát, akik az életkoruknak megfelelő (és arra leginkább jellemző) tanulási formákban vesznek részt, másrészt – ettől nem függetlenül – igyekezzenek elérni azt, hogy csökkenjen azok aránya, akik idő előtt kilépnek a tanulás világából.

Az idő előtti vagy korai iskolaelhagyás kifejezés azokkal a személyekkel kapcsolatban használatos:

- akik az alsó középfokú végzettséggel vagy annak megszerzése előtt kilépnek az oktatási és képzési rendszerből,
- és a továbbiakban nem vesznek részt oktatásban vagy képzésben.¹

Az uniós tagországok között ezen a területen – mint látni fogjuk – jelentős különbség tapasztalható. Vannak olyan országok, ahol már eddig is jelentős eredményeket értek el, és természetesen vannak olyanok is, ahol komoly lemaradással kell számolni. De mi jelenti itt az alapproblémát?

Közel egy évtizeddel ezelőtt az Európa Tanács 2003. május 5–6-i következtetéseiben már megállapította, hogy a korai iskolaelhagyók arányának 2010-re 10% alá kellene csökkennie. A helyzet azonban az, hogy ezt a referenciaértéket nem sikerült elérni, hiszen az eredmények azt mutatják, hogy *a fiatalok egy hetede a felső középfokú tanulmányainak befejezését megelőzően kilép az oktatásból, illetve a képzésből.*

¹ Ez a szint az ISCED 3 fokozatnak felel meg.

AZ EURÓPAI GAZDASÁGI VÁLSÁG ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Az elmúlt évek Európát sújtó gazdasági nehézségeinek a hatását többen a nagy gazdasági világválság következményeihez hasonlították. Voltak olyanok, akik rendkívül borúlátóan úgy fogalmaztak, hogy „A válság megsemmisítette a közelmúlt eredményeit”, amelynek kapcsán „Fény derült Európa strukturális hiányosságaira”.²

A válság legszembetűnőbb elemeit a:

- 23 millió munkanélküli ember alkotta, valamint az, hogy
- az elért haladás ellenére a 20–64 évesek körében átlagban 69%-os európai foglalkoztatási ráta alacsonynak tekinthető a világgazdaság más (USA, Japán) szereplőivel szemben.
- További problémát okozott az is, hogy az 55–64 éves korosztálynak csak 46%-a áll alkalmazásban.
- Az elmondottak mellett ráadásul Európának súlyos demográfiai kihívással kell szembenéznie, mert az ún. baby-boom generáció nyugdíjba vonulása miatt az EU aktív népessége 2013/2014-től kezdve számottevő mértékben csökkenni fog, és ez a tény – sok egyéb mellett – jelentős feladat elé állítja a munkaerő-piaci problémákkal foglalkozó tervezőket.³

A gazdasági válság az Uniót válaszlépések megfogalmazására és új cselekvési terv készítésére ösztönözte. Az új stratégiai dokumentum az: EURÓPA 2020 *Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája* címet viselte. Az új stratégia három egymást támogató prioritásra, pillére épült:

1. Az első célt az intelligens növekedés, a tudáson és innováción alapuló gazdaság kialakítása képezte.
2. Ehhez kapcsolódott a fenntartható növekedés biztosítása, amelyben az erőforrások hatékonyabb, környezetbarátabb felhasználásának igénye fogalmazódott meg, és végül
3. olyan társadalmi cél fogalmazódott meg, amelyben az inkluzív növekedést magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemzi.

A következő évtizedre – e felfogás jegyében – az alapvető célkitűzések a következőképpen fogalmazhatók meg:

- A 20–64 évesek legalább 75%-ának munkahellyel kell rendelkeznie.
- Az EU GDP-jének 3%-át a K+F-re kell fordítani.

2 EURÓPA 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010.3.3. COM(2010) 2020

3 Lásd erről a Németországban jelentős vitát kavaráó könyvet, Dr. Frank Schirrmacher (2007): *A Matuzsálem-összeesküvés*. Scolar Kiadó, Budapest.

- Teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlat-változási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve – megfelelő körülmények között – a kibocsátás 30%-kal történő csökkentését).
- Az iskolából kimaradók arányát 10% alá kell csökkenteni, és el kell érni, hogy az ifjabb generáció 40%-a rendelkezzen felsőoktatási oklevéllel.
- 20 millióval csökkenteni kell a szegénység kockázatának kitett lakosok számát.

FORGATÓKÖNYVEK EURÓPA JÖVŐJÉRŐL⁴

A jelen nemzetközi – tegyük hozzá hazai – fejleményei nem könnyítik meg azt a szándékot, hogy biztos képet alkothassunk a jövőről. Az elképzelések meglehetősen változatosak és ennek megfelelően számottevő mértékben eltérnek egymástól.

- a. A pozitív forgatókönyv azzal számol, hogy a válság elmúltával Európa nemcsak, hogy visszatér a korábbi növekedési pályához, hanem arra is képes lesz, hogy jelentősen meghaladja a korábbi növekedés mértékét.
- b. Egy óvatosabb elképzelés azzal számol, hogy az európai gazdaság újra növekedni kezd majd, igaz, alacsonyabb szintről, mert a válság hatására mind a gazdaság, mind a társadalom komoly veszteségeket volt kénytelen elszenvedni.
- c. A negatív szcenárió úgy képzei, hogy Európának szembe kell néznie azzal, hogy a válság miatt elveszített egy évtizedet, azaz a válság megsemmisítette a korábbi évtized figyelemreméltó eredményeit.

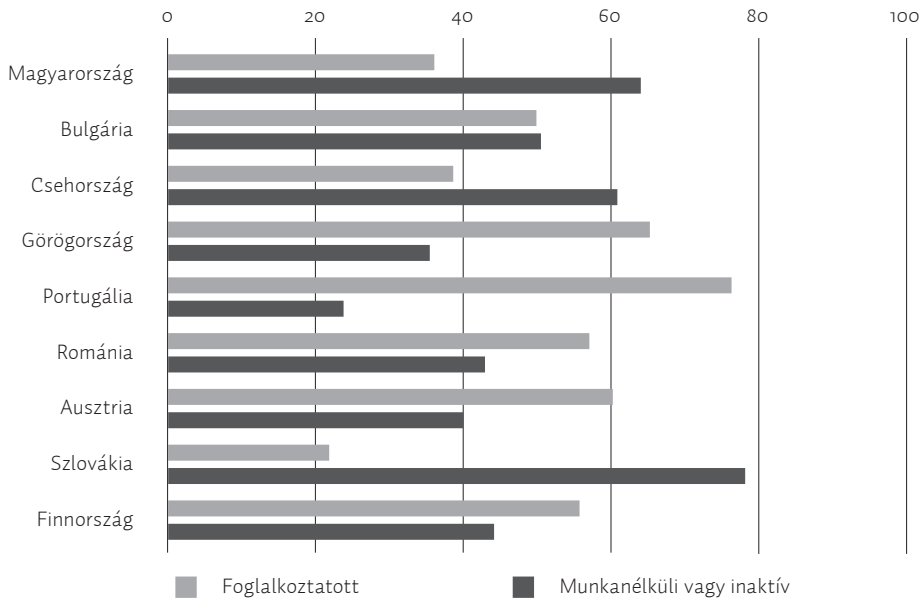
A gazdasági fellendülés – amely a társadalom stabilitásának a záloga – nélkülözhetetlen ahhoz, hogy a munkaerő-piacon új munkahelyek jelenjenek meg. A munkahelyteremtés önmagában azonban nem oldja meg az alacsony iskolázottságú csoportokhoz tartozók problémáit. Csekély esély mutatkozik arra – leszámítva az államilag támogatott, többnyire preventív célú szociális alapon szervezett foglalkoztatási programokat –, hogy a jövőben olyan munkahelyek keletkezzenek, amelyek a szóban forgó célcsoportokhoz tartozók számára elhelyezkedési lehetőséget kínálnának. A helyzet jelenleg is súlyos. Az alábbi ábra azt mutatja, hogy Európa számos országában az alacsony iskolázottságúak már most is kiszorultak a munka világából, sokuk számára a perspektívát a különféle típusú segélyek világa jelentheti. (Azon országok gazdasága, amely továbbra is képes foglalkoztatásukra, a gazdasági növekedés terén komoly kockázattal kell hogy számoljon!)

AMI A MÚLTAT ILLETI...

A korai iskolaelhagyás nem új keletű probléma Magyarországon. Igaz, hogy más társadalmi és gazdasági feltételek mellett, de a 20. század közepén még jelentős volt azok száma, akik rövid tanulói utak után elhagyták az iskolát. A 2. ábra ezt mutatja be.

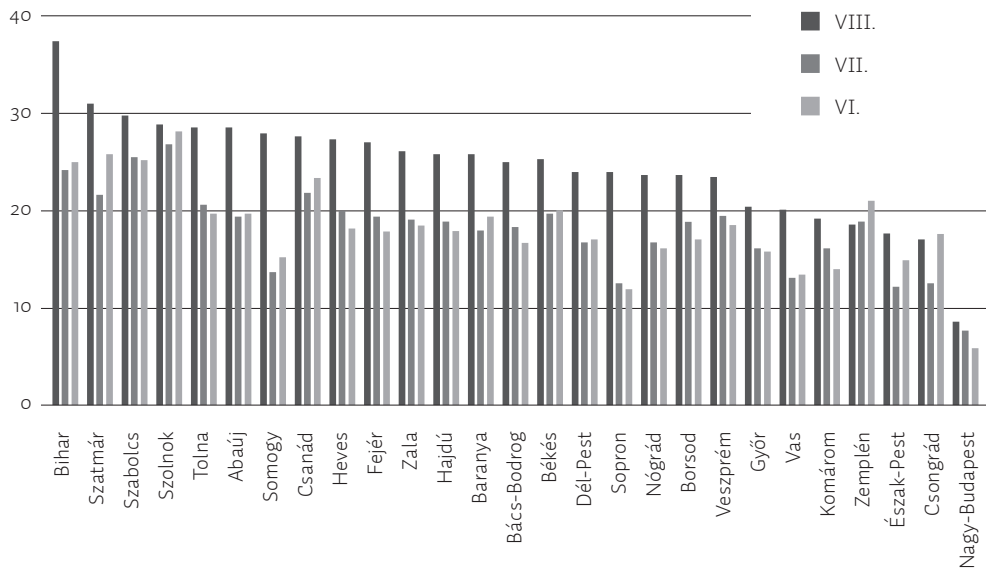
4 EURÓPA 2020: Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel, 2010.3.3. COM(2010) 2020

1. ÁBRA: Az iskolát korán elhagyók státusza néhány európai országban (%)

Forrás: Progress towards the Lisbon objectives in education and training Indicators and benchmarks 2009 (78. oldal)

2. ÁBRA: Korai iskola-elhagyók – Lemorzsolódók a népiskolákban 1948/49 tanév (%)

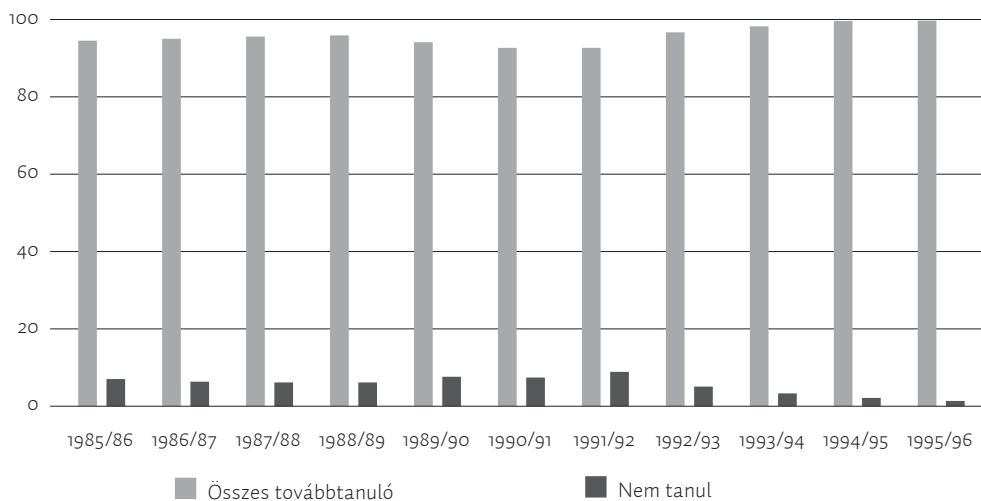

Forrás: Bolla József: Lemorzsolódás az általános és népiskolákban (Köznevelés 1950. február 1. 50. oldal)

Az iskolából korán kimaradók helyzete azokban az (és az azt követő) évtizedekben nem jelentett a gazdaság szempontjából különösebb problémát. Az ipar fejlesztésében érdekelt szocialista gazdaság képes volt a nagy számú és alacsony képzettségű tömegek foglalkoztatására, amely azonban komoly következményekkel járt. A részletek mellőzésével itt csak arra utalunk, hogy az egyik hosszú távon ható társadalmi következmény az alacsony iskolázottság újratermelődése volt a hazai társadalomban. Bár az nem vitatható, hogy a társadalom fiatalabb korcsoportjaihoz tartozók körében számottevően emelkedett az iskolázottság, mégis voltak közöttük olyanok – és nem kevesen – akik még a '80-as években is idő előtt hagyták el az iskolát.

A következő ábrán látható, hogy az 1985-ös és az 1995-ös tanévek között évente két és nyolc százalék közé tehető azok aránya, akik az általános iskolát követően nem jelentkeztek középfokú továbbtanulásra. Ebben az adatban a leg súlyosabb gondot azok jelentették, akik a tankötelezettségi kort elérve sem voltak képesek befejezni általános iskolai tanulmányaikat, így őket mint befejezetlen alapfokú iskolázottságúként tartották számon. Egy részük esetében elképzelhető, hogy idővel folytatták/befejezték tanulmányaikat, de szinte bizonyos, hogy számosan közülük nem ezt tették.

3. ÁBRA: A legnagyobb probléma, a nem továbbtanulók

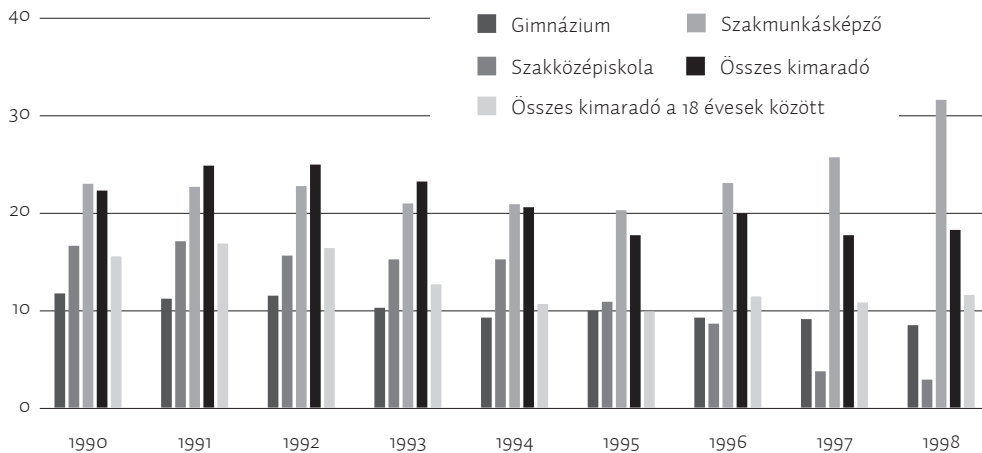

Forrás: Oktatási évkönyvek

Hasonló problémák vethetők fel azok esetében is, akik középfokú tanulmányaikat nem fejezték be, vagy rövidebb/hosszabb időre felfüggesztették. Az ebbe a csoportba tartozók esetében kedvezőbb lehet az, hogy a hosszabb – és más iskolai közegben kialakított – tanulási út(vonal) erősebb háttérrel biztosít(hat) a tanulás (újra)elkezdéséhez. Azt azonban azonnal megállapíthatjuk, hogy a középfokú intézmények esetében a legnagyobb mértékű „kimaradás” a szakmunkásképző/szakiskola esetében regisztrálható, tehát éppen ott, ahol

a tanulók családi háttérében, tanulmányi eredményeikben, és általában az életkörülményeik körül számos kedvezőtlen elem mutatható ki. Önmagában az arányok is gondot jelentenek, szemben az érettségít (is) nyújtó iskolák adataival, de ebben az esetben másról is szó van. Közismert, hogy éppen ebben az iskolatípusban tanultak/tanulnak azokból a családokból érkező tanulók, ahol a szülők iskolázottsága többnyire alacsonynak tekinthető. Így itt – az egyéni tanulási kudarcok okozta kedvezőtlen élményeken és tapasztalatokon túl – az alacsony iskolázottság újratermelődése tekinthető a legfenyegetőbb elemnek.

4. ÁBRA: A második nagy probléma, a középfokú képzésből kimaradók

Forrás: Oktatási évkönyvek

A JELENLEGI HELYZET

Az elmúlt fél évszázad történéseit nézve elmondható, hogy a magyar társadalom iskolázottsága jelentős mértékben növekedett. Az idősebb korcsoportok esetében – részint történeti okok miatt – nyilván magasabb arányban találhatunk olyanokat, akiknek már eleve nem volt módjuk arra, hogy magasabb iskolázottságra tegyenek szert, és ezt a későbbi év(tized) ekben sem pótolták.

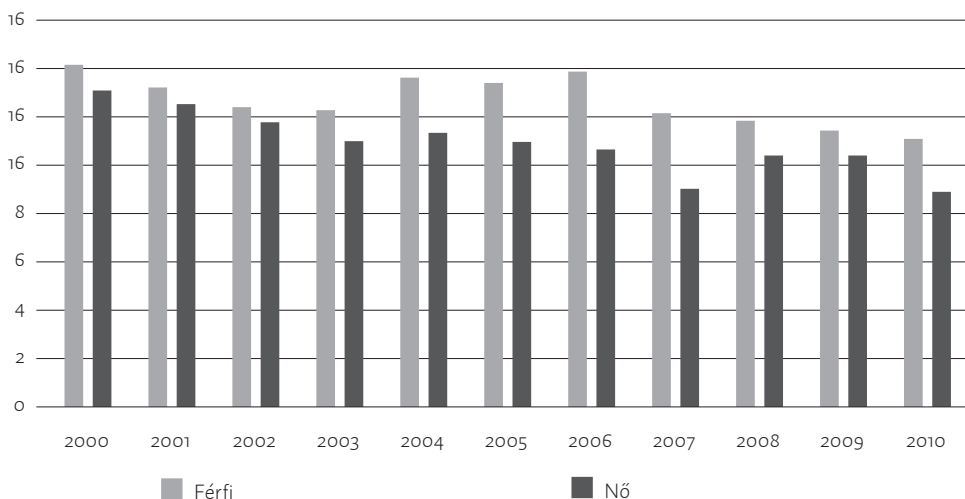
A korábban bemutatottak miatt azonban nem meglepő, hogy a fiatalabbak, az éppen a munkaerő-piac kapujában állók, vagy életkoruk alapján odatartozók (pályakezdők/ fiatal munkavállalók) között is meghaladja a tíz százalékot azon fiatalok aránya, akik csak általános iskolai végzettséggel rendelkeznek. Ennek társadalmi/gazdasági értelemben két (súlyos) következményével kell számolnunk:

- a. továbbra is akut, megoldandó kérdés marad az alacsony iskolázottság újratermelődése, vagy legalábbis ennek komoly veszélye,

- b.** jelentősen emelkedik/emelkedhet azok száma/aránya, akik megfelelő iskolázottság/képzettség hiányában nem képesek belépni és/vagy bennmaradni a munkaerő-piacon. A modern munkaerő-piaci követelmények szempontjából a „foglalkoztathatatlanok” számának emelkedése már a közeli években is súlyos teherként jelenthet a szociális ellátó rendszerek számára, vagy az ilyen jellegű források hiányában reális veszélyként kell számolnunk a szociális indíttatású társadalmi robbanásokkal.

Ami a férfiakat illeti, jól látszik, hogy közöttük többen vannak olyanok, akiknél a tanulási hajlandóság rendkívül rövid ideig van jelen az életstratégiájában. Arányuk a korcsoport egészét tekintve is – a vizsgált évtizedben – mindig meghaladja a tíz százalékot. A nők esetében kedvezőbb a kép, mert úgy tűnik, hogy jelentősen csökkent azok aránya, akik nagyon korán fejezték be iskolai tanulmányaikat. A lányok iskolával kapcsolatos – és különösen a felső tagozatos évektől tapasztalható – kedvezőbb attitűd-változását már korábban is jelezték a kutatások.⁵

5. ÁBRA: Alapfokú végzettséggel rendelkező 18–24 évesek (%)

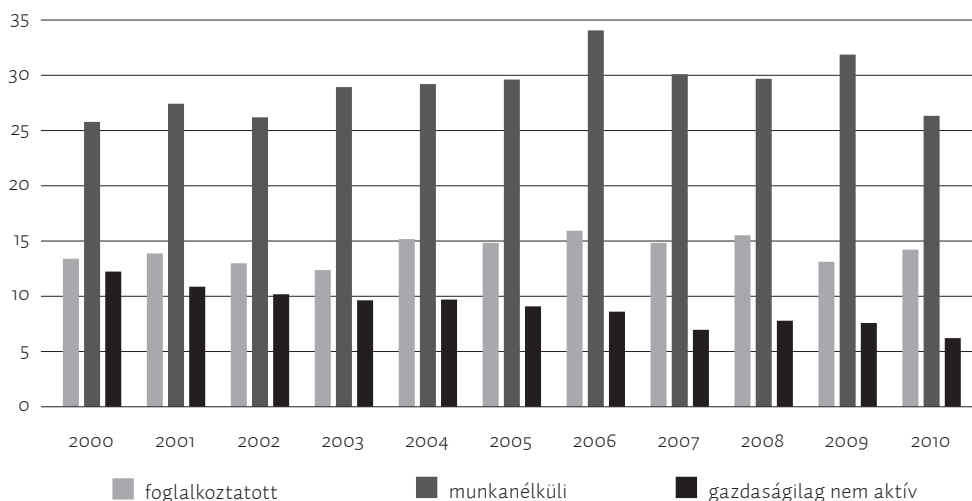

Forrás: KSH adatok

Az elmondottakat a jelenlegi helyzet is alátámasztja. A következő ábra azt mutatja be, hogy az alapfokú végzettséggel rendelkezők jelentős hányada már jelenleg sem áll alkalmazásban. A munkanélküliek magas aránya nemcsak a problémát jelzi, hanem a feladatot is. Az utolsó – és az azt megelőző – évtized során „halmozódott fel” az a több százazres tömeg, amelynek a jelentős hányadát vissza kellene vezetni a tanulás világába, mert e nélkül a munkaerő-piaci szerepvállalás nem képzelhető el.

⁵ Lásd erről: Mayer József (szerk., 2004): A tanulók munkaterhei Magyarországon. OKI, Budapest.

6. ÁBRA: Alapfokú iskolai végzettséggel rendelkezők a munkaerő-piaci aktivitás szempontjából (%)

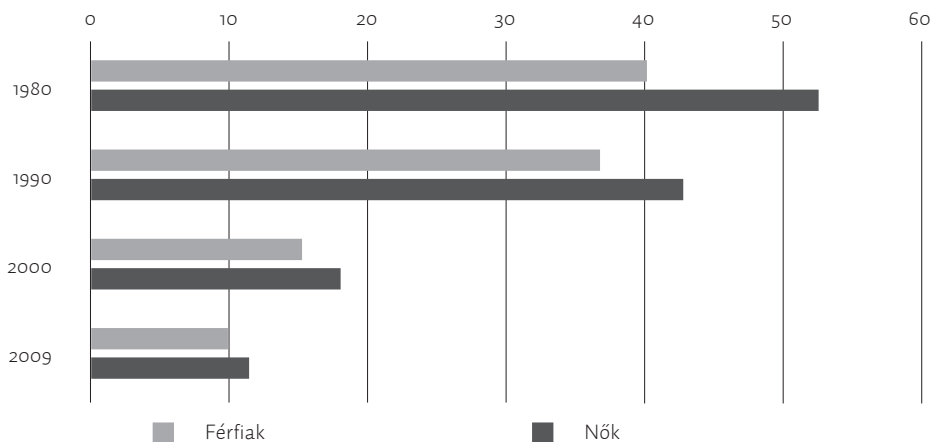

Forrás: KSH adatok

A kialakult helyzet azonban nem tekinthető előzmény nélkülinek. Az alacsony iskolázottságúak kiszorulása a munkaerőpiacról már a '80-as évek második felében elkezdődött, és a rendszerváltást követően pedig drámai mértékben felerősödött. A munkanélkülivé válók többsége számára a munkanélküliség állandó léthelyzetté vált. A következmények – amelyeket részben már bemutattunk – ismertek.

A következményeit illetően legnehezebben kezelhető helyzetet az okozta, hogy – a rendszerváltást követően – az ezekben a családokban születő illetve felnevelkedő gyermekek, olyan családi környezettel kellett hogy megismerkedjenek, amelyekben már megszakadtak a modern társadalmi integrációban történő részvételhez nélkülözhetetlen kapcsolatok. Magyarország esetében tovább súlyosbította a helyzetet, hogy az érintett társadalmi csoportokban magas arányban váltak érintetté a roma etnikumhoz tartozók. Ez a helyzet (tovább) mélyítette a társadalom egy részében amúgy is meglévő előítéleteket, a roma ellenességet.

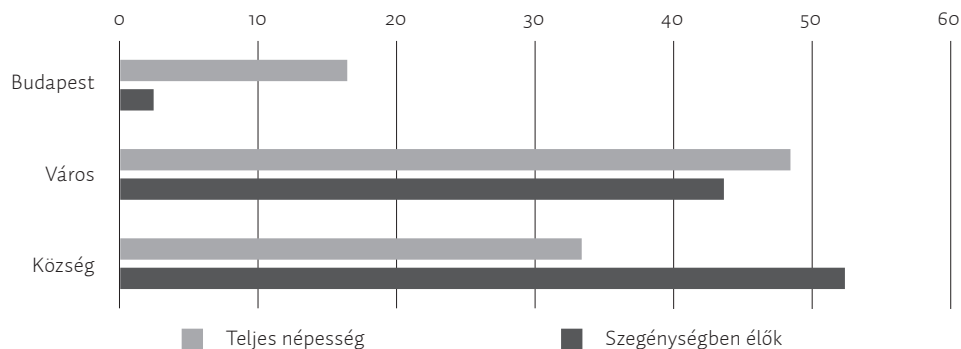
7. ÁBRA: A foglalkoztatás alakulása 8 általánossal vagy annál kevesebb iskolázottsággal rendelkezők esetében (%)

Forrás: Munkaerőpiaci tükör 2010

A kistelepülések iskolái különösen nehéz helyzetben vannak, hiszen az ott élő népesség rendkívül magas hányadát a szegények alkotják. A településeken működő önkormányzatok lehetőségei szerények egyrészt a szegényellátás/gondozás területén, másrészt pedig a fenntartásukban lévő iskolák támogatásában. A két tényező együttes hatása különösen nagy veszélyt jelent a szegény családokban felnövekvő gyerekek esetében. A család megélhetésének biztosítása sok esetben megköveteli azon gyermekek munkavégzését is, akiknek egyébként életkoruk alapján még a tanulás világában lenne a helyük.

8. ÁBRA: A teljes népesség és a szegénységben élők aránya a lakóhely típusa szerint (2009) (%)

Forrás: Vágóképek – rögzítve 2010 (15. oldal)

A LEMORZSOLÓDÁS KÉRDÉSE⁶

Közismert, hogy az iskolai lemorzsolódás különösen:

- a szegény és hátrányos helyzetű gyermekekre,
- valamint a migráns családok gyermekeire jellemző,

valamint az is, hogy az iskolából való kimaradás gyakran társul szegénységgel és társadalmi kirekesztéssel. Az iskola elhagyása egy kedvezőtlen folyamat „végeredménye”, amely során a tanuló meghozza a döntését a tanulás abbahagyásáról. Nyilván sokat lehetne azon vitatkozni, hogy van-e az iskolaelhagyásnak „legfőbb oka” vagy inkább több tényező kedvezőtlen együtthatásával kellene ezt a jelenséget magyarázni. Itt inkább arra irányítjuk a figyelmet, hogy melyek lehetnek azok az intézkedések, amelyek eredményesek lehetnek az iskolaelhagyás megelőzése kapcsán. A javaslatok áttekintése előtt annyit érdemes leszögezni, hogy: *minden bizonnyal az önmagában alkalmazott pedagógiai eszközök nem vezethetnek sikerre e jelenség visszaszorításában. Másképpen megközelítve a kérdést, valószínűsíthetjük, hogy az iskolák külső segítség nélkül csak csekély eredményességgel és hatékonysággal tudnak ezen a területen eredményeket felmutatni.*

Néhány javaslat:

- A legfontosabbnak az tűnik, hogy az iskolaköteles (tankötelezettség!) koron túl lévők számára is biztosítsanak reális oktatási és képzési lehetőségeket, mind az iskolarendszerű, mind pedig az iskolarendszeren kívüli felnőttoktatás intézményeiben. Érdemes lenne újragondolni – legalábbis hazai vonatkozásban – a második esély iskolák kérdését is.
- Aktív antiszegregációs politikák kidolgozása és a hátrányos helyzetű tanulókat tanító intézmények kiemelt támogatásának megvalósítása (tanulói összetétel megváltoztatása) kulcskérdés lehet a lemorzsolódástól veszélyeztetett tanulók iskolai megtartásában.
- Nyilvánvaló, hogy a szülők bevonása az iskolák tevékenységébe már nem elkerülhető lépés. Bár erre korábban is volt számos kezdeményezés az iskolák részéről, de eddig mégsem bizonyult hatékonynak a hátrányos helyzetű, csekély iskolázottságú családok elérése és bevonása az iskolával kapcsolatos tevékenységekbe (ügyekbe).
- Az oktatási utak rugalmasságának és átjárhatóságának növelése (egyéni tanulási utak kialakítása és támogatása: iskolai és otthoni tanulást támogató rendszer kialakítása, fejlesztése, összekapcsolása) a kritikus pillanatokban is biztosíthatná a választást, a tanulási alternatívák lehetőségét az érintett tanulók számára.

⁶ Lásd erről: Fehérvári Anikó (2008): Szakképzés és lemorzsolódás (Kutatás közben 283.) OFI, Budapest; Kádárné Fülöp Judit: A lemorzsolódás mérésének lehetőségei a közoktatásban adatbank.mtaki.hu/files/dokum/8.pdf; Szőke Krisztina: A lemorzsolódás problémája. Nemzetközi kitekintés. nevtud.ektf.hu/files/publikaciok/aapa_szk.pdf (Letöltve: 2011. 11. 15.)

- Az előző javaslattal függ össze a szakképzési utak megerősítése és vonzóvá tétele, amely azon szakmák tanulását kínálhatná fel e tanulók számára, amelyek elsajátítása a valós piaci elhelyezkedés lehetőségét rejtene magában.
- A tanulók számára létesített tanulást támogató (mentori/tutori) rendszer kiépítése a támogatás „testre szabása” érdekében nélkülözhetetlen követelmény ma már.⁷

„ÚJ KÉSZSÉGEK ÉS MUNKAHELYEK MENETRENDJE”⁸

Nem kell hosszan indokolni azt, hogy miért vált fontos célkitűzéssé az iskolát korán (idő előtt) elhagyó tanulók számának a csökkentése. Nyilvánvaló, hogy a korai iskolaelhagyás csökkentése az iskolázottsági és képzettségi szintek javításával a társadalom és a gazdaság „intelligens növekedését” segíthető elő. A korai iskolaelhagyás felszámolása, az alacsony iskolázottság visszaszorítása a munkanélküliség, a szegénység és a társadalmi kirekesztettség egyik legnagyobb kockázati faktorának leküzdését hozhatja magával, pedig az „inkluzív növekedést” célozza.

Milyen támogatás(ok) állhatnak e cél megvalósításához a háttérben?

Jól látszik, hogy az európai képességstratégia (skills strategy) megalkotása az oktatás területén ma az OECD talán legnagyobb politikai súlyú vállalkozása. Céljait az alábbiakban lehetne összefoglalni:

- **KÉPESSÉG-TEREMTÉS** (kínálati oldal): A feltárható/azonosítható/aktivizálható „képességtartalékok” (stock of skills) bővítése és megőrzése, amelynek kapcsán prioritássá válik a migráns munkavállalók, valamint az inaktív csoportokhoz tartozó, ám munkavállalói korban lévők rehabilitálása.
- **KÉPESSÉG-HASZNOSÍTÁS** (keresleti oldal): A képességek hatékony hasznosítását az egyes munkahelyeken az segíthető elő, ha a képzési kapacitások és szakmai irányok összehangolhatóvá válhatnak a pontosan megfogalmazott munkaerő-piaci igényekkel.
- **KÉPESSÉG-POLITIKA**: A „képességrendszer” (skills system) megerősítéséhez alapvetően az oktatásirányítás/kormányzás által kidolgozott és elfogadott szabályozási mechanizmusok, a finanszírozási feltételek megteremtése és az implementációs folyamatok realizálása biztosíthatja a szükséges kereteket.

Mindezek mellett az iskoláknak egy újabb probléma kezelésével is szembesülniük kell. Nyilvánvaló, hogy az iskola szociális feladatainak a meghatározása – amellyel egyébként az iskolák az elmúlt századokban is több alkalommal szembesülhettek – olyan feladat lesz, amelyet a tanulói sikeressége növelése érdekében kell a gyakorlatba ültetve kidolgozni és az elvek megvalósítását lehetővé tenni. Milyen elemekre gondolhatunk?

⁷ Lásd erről pl. Mayer József: Mentorálás a köz- és felsőoktatásban. Kézirat. OFI, Budapest.

⁸ Forrás: Halász Gábor: Beszámoló az OECD Oktatáskutatói és Innovációs Központja (CERI) Igazgató Tanácsának üléséről. (2011. november 17–18.)

- Elsősorban a szegény családok támogatása, amely az iskolák részéről – mások mellett – azoknak a programoknak és egyéb lehetőségeknek a biztosítását jelentheti, amely az érintett tanulók versenyképességének a növelését célozhatja.
- Az állami gondozottak/utógondozottak tanulásával összefüggő problémák kezelése azért fontos, mert jelenleg ezeknek a tanulóknak a többsége nehezen vagy egyáltalán nem képes eredményes középfokú tanulmányokat folytatni. Kimaradásuk az iskolából – támogató közösségek hiányában – különösen sérülékennyé teszi ezt a tanulói csoportot.
- Hasonlóan fontos és megoldandó feladat a börtönben élő fiatalok tanulásának és továbbtanulásának a kérdése. Mivel jelenleg nem kötelező a börtönök alatt iskolai tanulmányok folytatása, ezért a börtönökből kikerülő fiatalok tanulói pályafutásának folytatása előtt számos – számukra leküzdhetetlen – akadály tornyosul.
- A jelzett feladatok megvalósításához nélkülözhetetlen a pedagógusok át/és továbbképzésének megszervezése és lebonyolítása, a szociális(munkás) kompetenciák megszerzése és/vagy megerősítése.